

П. Вовк,

кандидат юридичних наук, докторант
Науково-дослідного інституту публічного права

ПРАВОВА ДЕРЖАВА: ВІТЧИЗНЯНІ НАУКОВІ ПІДХОДИ ДО ЗМІСТУ ПОНЯТТЯ

Загальноприйнятою вважається думка, що держава є організацією політичної влади в суспільстві, завданням якої є макрорегулювання суспільних процесів і здійснення управління цими процесами за допомогою загальнообов'язкових норм (правил) поведінки й механізму їх запровадження в життя [13, с. 37–40].

Основним шляхом розвитку держави в сучасних умовах є її трансформація в соціально-демократичну правову державу, яка відображає волю більшості населення й реалізує права людини. Правова держава є необхідним конституційним атрибутом сучасної держави. Це держава, яка підпорядкована праву як вираженню свободи рівності та справедливості й у якій дії її органів влади та службових осіб здійснюються на засадах відповідності законів, а також підконтрольності діяльності посадових осіб державної влади незалежним судам [13, с. 37–40].

На сутність правової держави звертали увагу численні вітчизняні вчені, серед них – В. Авер'янов, О. Бандурка, О. Бачеріков, В. Бевзенко, В. Галунько, Л. Глушенко, О. Дубенко, А. Іванишук, В. Кравчук, О. Кузьменко, Р. Кузьмін, О. Міщенко, С. Потапенко, А. Руденко, Я. Рябченко, М. Сорока, С. Стеценко, О. Умнова, Е. Швед, Н. Шевцова, О. Яцун та ін. Проте узагальнення наукових підходів до змісту поняття «правова держава» є необхідним дослідженням в умовах розбудови громадянського суспільства в Україні.

Мета статті полягає в тому, щоб на основі філософії права, теорії права,

норм законодавства узагальнити вітчизняні наукові підходи до змісту поняття «правова держава».

Термін «правова держава» запроваджено в теорію держави і права та конституційне право в Німеччині в XIX столітті (його першовживачем можна назвати фахівця в галузі адміністративного (тоді поліційного) права Р. фон Моля, 1832) [8]. Водночас саме поняття виникло набагато раніше в античній політичній філософії. Окремі ідеї правової держави (наприклад, ідея щодо обмеження державної влади законом) з'явилися вже в працях Платона й Аристотеля, які спиралися на поняття формальної правової держави [13, с. 37–40].

В історії розвитку теорії правової держави як самостійної цілісної наукової доктрини виділяють низку етапів. 1. Розроблення окремих фрагментарних положень теорії правової держави в політико-правовій думці Древньої Греції, Древнього Рима, у середні віки – до XVI століття – Протагор, Сократ, Платон, Аристотель, Полібій, Цицерон, Фома Аквінський, Мартін Лютер, Данте Аліґ'єрі та ін.). 2. Обґрунтування концептуальних положень теорії правової держави в Новий час, у період буржуазних революцій, у період зміни традиційних держав державами конституційними – XVI–XVIII століття (Дж. Локк, Ш.-Л. Монтеск'є, І. Кант, Г.В.Ф. Гегель та ін.). 3. Становлення теорії правової держави як цілісної філософської й політико-юридичної концепції. Розуміння «правової держави» як особливого стану державного устрою

затвердилося в німецькій літературі з державного права в першій половині XIX століття в працях К.Т. Велькера, Р. фон Моля, Ф.Ю. Шталя, Р. Гнайса, Л. Штайна та ін. 4. Розвиток теорії правової держави в другій половині XIX століття, у XX столітті. Сьогодні правова державність – невід’ємна належність західного політичного ладу, особливу значимість доктрині правової держави додає її закріплення на конституційному рівні. У Росії до революції 1917 року теорія правової держави розроблялася в працях А.С. Алексєєва, В.М. Гессена, С.А. Котляревського, П.І. Новгородцева, Н.І. Палієнко, М.А. Рейснера й деяких інших учених. У 20–30-х роках вона була заперечена як буржуазна й активно критикувалася в радянській науковій і навчальній юридичній літературі аж до кінця 80-х років [10, с. 328–336].

Отже, основи правової держави зароджувалися поступово, з формуванням перших держав у світі, поетапно видозмінюючись, розвиваючись у суспільних умовах.

Сучасна концепція правової держави може бути лише системою принципів (ознак), інститутів, що висловлюють демократичну ідею народного суверенітету. Суверенітет народу означає, що лише народ – єдине джерело всієї влади; лише він має невідчужуване право визначати та змінювати форми державно-правового життя. Саме це й має бути відображено в конструкції сучасної правової держави. Правова держава, на думку Ю. Ведернікова, – це суверенна політико-територіальна організація влади, яка існує й функціонує в громадянському демократичному суспільстві на підставі соціально-справедливого права й у якій на його основі реально забезпечується здійснення прав, свобод, законних інтересів людини та громадянина, окремих груп людей і громадянського суспільства загалом, де держава й людина несуть взаємну відповідальність. Іншими словами, це держава, у якій юридичними засобами реально забезпечено макси-

мальне здійснення, охорона та захист основних прав і свобод людини [11, с. 103–105].

Отже, сучасний зміст поняття «правова держава» повинен включати не лише чинні засади функціонування органів влади, а й прогресивні напрями розвитку суспільних відносин зі справедливим, правовим і гуманним суспільним ладом у державі.

Як переконає В. Задорожна, правова держава – головний принцип політико-правового ладу держави, що характеризується особливим шанобливим ставленням до права, закону та норм, передбачених у документах цієї країни. Громадяни в правовій державі мають бути висококультурними особами, які дотримуються закону й із відповідальністю ставляться до нього. Отже, в Україні як у суспільному, так і державному житті мають панувати закони. За статтею 8 Конституції України [4], у нашій державі визнається й діє принцип верховенства права, проте іноді самі закони та норма є парадоксом, який суперечить сам собі. Урегулювання відносин між особою і державою здійснюється за принципом «особі дозволено чинити все, що прямо не заборонено законом», встановлено взаємну відповідальність особи і держави, громадянам має бути притаманна правова культура для володіння знаннями про закони й уміння використовувати їх сутність. Проте лише за формальними ознаками Україна характеризується принципом поділу влади, юридичною захищеністю особи, повсюдним виконанням законів і підзаконних нормативних актів. Тому можна говорити лише про певні загальні риси правової держави в умовах сучасної України, адже не завжди реальне становище українських громадян відповідає тому, що затверджено законами та підзаконними актами [2, с. 181–195].

О. Лебедева згрупувала деякі позиції вчених щодо поняття «правова держава», а саме [5, с. 203–205]: на думку В. Хропанюка, правова держава – це

така форма організації та діяльності державної влади, яка базується на взаємовідносинах з індивідом і їх об'єднаннями на основі норм права [12, с. 80]; С. Комарова зазначає, що правова держава – це форма здійснення народовладдя, політична організація громадян, яка функціонує на основі права, інструмент захисту й забезпечення прав, свобод та обов'язків кожної особи [3, с. 89]; Н. Вітрук переконана, що правова держава – це організація та функціонування публічної (політичної) влади, а також її взаємовідносини з індивідом на основі Конституції й законів згідно з вимогами права, суттєвим із яких є визнання та гарантування прав і свобод людини та громадянина [6, с. 515]; на переконання О. Малько, правова держава – це організація політичної влади, яка створює умови для найбільш повного забезпечення прав і свобод людини та громадянина, а також для найбільш послідовного зв'язку за допомогою права державної влади з метою недопущення зловживання [7, с. 254].

Сутність правової держави, як уважає Л. Самофалов, полягає в тому, що законодавчі, виконавчі й судові органи тісно пов'язані із законом. Законодавець діє переважно на засадах передбачення. Народну волю висловлюють шляхом парламентської демократії. Вона виявляється у формі загальнодоступних законів. Органи, які покликані виконувати закони, повинні суворо їх дотримуватися. Правова держава покликана обслуговувати суспільство, відображати його інтереси й бути інструментом їх утілення в життя. Отже, формування правової держави передбачає утвердження панування закону в усіх сферах громадського життя, його верховенство серед інших нормативних актів, підпорядкування закону державними органами. У правовій державі закони покликані забезпечувати права та свободи людини, її природні інтереси, установлювати єдність взаємних прав і відповідальності держави й особи [9, с. 195–198].

В.Д. Бринцев установив, що правова держава – це теоретична і практична модель управління суспільством, у якому реалізація владних повноважень органів держави й посадових осіб базується на демократичних принципах, що забезпечують пріоритет прав і законних інтересів особистості, яка регламентується чіткою завершеною системою законодавства з утіленням у правозастосовній діяльності принципу верховенства права та здійснюється на основі самостійності й незалежності законодавчої та виконавчої (управлінської), судової функцій держави, побудованих із застосуванням механізмів взаємних стримувань і противаг [1, с. 25].

Отже, аналізуючи вітчизняні наукові підходи до змісту поняття «правова держава», простежуємо як відсутність єдиного змісту щодо наповнення цієї категорії, так і прогресуючу модернізацію цього поняття вітчизняними вченими, що всебічно розширюють сутність правової держави, ураховуючи загальновідомі основи правової держави.

На наш погляд, правова держава як сучасна форма діяльності державної влади – це управлінсько-правова форма організації та діяльності публічних органів влади й суспільства, цінністю якої є людина, її життя, здоров'я, честь, гідність, недоторканність та інші права і свободи, що забезпечуються через взаємопов'язану діяльність усіх гілок влади на засадах верховенства права.

Мета статті полягає в тому, щоб на основі філософії права, теорії права, норм законодавства узагальнити вітчизняні наукові підходи до змісту поняття «правова держава». У статті проаналізовано вітчизняні наукові підходи до змісту поняття «правова держава». Установлено відсутність єдиного наукового змісту щодо наповнення цієї категорії, прогресуючу модернізацію цього поняття вітчизняними

вченими, що всебічно розширюють сутність правової держави, урахувавши загальновідомі основи правової держави. Визначено правову державу як управлінсько-правову форму організації та діяльності публічних органів влади й суспільства, цінністю якої є людина, її життя, здоров'я, честь, гідність недоторканність та інші права і свободи, що забезпечуються через взаємопов'язану діяльність усіх гілок влади на засадах верховенства права. Наголошено, що сучасний зміст поняття «правова держава» повинен включати не лише чинні засади функціонування органів влади, а й прогресивні напрями розвитку суспільних відносин зі справедливим, правовим і гуманним суспільним ладом у державі. З'ясовано, що в конструкції сучасної правової держави має бути відображено таке: а) сучасна концепція правової держави може бути лише системою принципів (ознак), інститутів, що висловлюють демократичну ідею народного суверенітету; б) суверенітет народу означає, що лише народ – єдине джерело всієї влади; лише він має невідчужуване право визначати та змінювати форми державно-правового життя. З'ясовано, що Україна лише формальними ознаками характеризується принципом поділу влади, юридичною захищеністю особи, повсюдним виконанням законів і підзаконних нормативних актів. Тому можна говорити лише про певні загальні риси правової держави в умовах сучасної України, адже не завжди реальне становище українських громадян відповідає тому, що затверджено законами та підзаконними актами. Зроблено висновок, що вітчизняні наукові підходи до змісту поняття «правова держава» об'єднує відсутність єдиного змісту щодо наповнення цієї категорії, прогресуюча модернізація цього поняття вітчизняними вченими, що всебічно розширюють сутність пра-

вової держави, урахувавши загальновідомі основи правової держави.

Ключові слова: адміністративне судочинство, адміністративний процес, адміністративні суди, захист прав і свобод, парадигма, правова держава, принцип верховенства права, суб'єкти владних повноважень, теорія адміністративного судочинства.

Vovk P. Legal state: domestic scientific approaches to the content of the concept

The purpose of the article is to generalize domestic scientific approaches to the content of the concept of "rule of law" on the basis of philosophy of law, theory of law, norms of legislation. The article identifies domestic scientific approaches to the content of the concept of "constitutional state". It is established that there is no single scientific content to fill this category, as well as the progressive modernization of this concept by domestic scientists, who comprehensively expand the essence of the constitutional state, taking into account the well-known foundations of the rule of law. The constitutional state is defined as a managerial and legal form of organization and activity of public authorities and society, the value of which is a person, his life, health, dignity, inviolability and other rights and freedoms provided through interconnected activities of all branches of government principles of the rule of law. It is emphasized that the modern meaning of the concept of "rule of law" should include not only the existing principles of functioning of government, but also progressive directions of development of social relations with a fair, legal and humane social order in the state. It was found that the construction of the modern rule of law should reflect: a) the modern concept of the rule of law can only be a system of principles (features), institutions that express the democratic idea of people's sovereignty; b) the

sovereignty of the people means that only the people – the only source of all power; only he has the inalienable right to determine and change the forms of state and legal life. It was found that Ukraine is characterized only by formal features of the principle of separation of powers, legal protection of the individual, widespread compliance with laws and regulations. Therefore, we can only talk about certain general features of the rule of law in modern Ukraine, because not always the real situation of Ukrainian citizens corresponds to what is approved by laws and regulations. It is concluded that domestic scientific approaches to the content of the concept of “rule of law” are united by the lack of a single content to fill this category, and the progressive modernization of this concept by domestic scholars who comprehensively expand the rule of law.

Key words: administrative courts, administrative justice, administrative process, constitutional state, paradigm, protection of rights and freedoms, subjects of authority, rule of law, theory of administrative justice.

Література

1. Бринцев В.Д. Стандарти правової держави: втілення у національну модель організації та забезпечення судової влади : монографія. Харків : Право, 2010. 464 с.
2. Задорожна В.В. Сутність та ознаки правової держави, її прояви в Україні. Філософія. Культура. Життя. 2014. Вип. 40. С. 185–191.
3. Комаров С.А. Общая теория государства и права : учебник. Москва : Юрайт, 1998. 416 с.
4. Конституція України від 28.06.1996. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.
5. Лебедева О.В. Правова держава: поняття та принципи. Альманах права. 2012. Вип. 3. С. 203–207.
6. Марченко М.Н. Общая теория государства и права. Академический курс : в 2 т. Москва : Зерцало, 1998. Т. 2 : Теория права. 416 с.
7. Матузов Н.И., Малько А.В. Теория государства и права. Москва : НОРМА-ИНФРА, 2000. 560 с.
8. Моль Р. фон. Наука полиции по началам юридического государства / перевод с 3-го немецкого издания. Вып. 1. Санкт-Петербург : Печ. В.И. Головина, 1871. 356 с.
9. Самофалов Л.П. Правова держава як фактор розвитку громадянського суспільства. Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. 2016. № 2. С. 189–198.
10. Слободянюк М. Правова держава і громадянське суспільство. Актуальні проблеми суспільно-політичних наук : збірник матеріалів наукової конференції / упоряд. : О.І. Яременко, С.А. Лапшин. Вінниця, 2018. С. 328–336.
11. Теорія держави і права : підручник / кол. авт. ; кер. авт. кол. канд. юрид. наук, проф. Ю.А. Ведерніков. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2015. 468 с.
12. Хропанюк В.Н. Теория государства и права : учебное пособие. Москва : Дабатов, Ткачев, Димов, 1995. 384 с.
13. Шатіло В. Концептуальна генеза правової держави та її вплив на формування загальних принципів державної влади в Україні. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Юридичні науки». 2013. Вип. 95. С. 37–40.